

کتابخانه شیعه کلن: و جایگاه آن در شیعه‌شناسی غرب

● خانم سابین اشمیتک*

چکیده: گزارشی از چگونگی شکل‌گیری کتابخانه شیعه در دانشگاه کلن آلمان توسط مرحوم فلاطوری است. ابتدا علل و عوامل تاریخی و فرهنگی که منجر به تأسیس این کتابخانه شد را توضیح می‌دهد، آنگاه به تأثیر این کتابخانه در گسترش شیعه‌شناسی در غرب می‌پردازد. نویسنده به دلیل اینکه از نزدیک شاهد حوادث و فعالیت‌های فلاطوری بوده و خود آلمانی‌الاصل است، توانسته، روایت عینی و بدون واسطه عرضه کند.

قبل از فعالیت پروفیسور فلاطوری برای تأسیس کتابخانه شیعه در کلن آلمان، پژوهش‌ها و مطالعات درباره شیعه دوازده امامی در غرب، از مطالعه اسلام سنی، عقب افتاده بود. علت آن، یکی کمبود منابع اصیل شیعه در کتابخانه‌های کشورهای غربی و دیگر فقدان انگیزه کافی در میان غربی‌ها به دلیل نداشتن اطلاع کافی از تشیع در مقایسه با تسنن بود. به طوری که در سنت شرق‌شناسان غربی، کتب اصلی شیعه تا اوایل قرن بیستم ناشناخته مانده بود.

شرق‌شناس مجاری، گولدزیهر^۱ (۱۸۵۰ - ۱۹۲۱ م)، اولین شرق‌شناسی بود که به

---

* Subin shmidlke.

از شاگردان مرحوم فلاطوری و همکار ایشان در آکادمی علمی اسلامی.

۱. گولدزیهر Y. Goldziher در بوداپست، برلن و لپزیک دانش‌آموخت، به چند کشور اسلامی مثل مصر و سوریه سفر کرد و حتی نزد استادان ادبیات و علوم اسلامی در این کشورها بهره برد. در مراکز مختلف علمی عضویت داشت و آثار فراوانی تألیف کرد که به زبان‌های آلمانی، انگلیسی و فرانسوی منتشر شد. او در زمینه شیعه مطالعاتی داشت و کتابی با نام آداب جوان و مناظره در شیعه منتشر کرد.

شیعه علاقه نشان داد، و چندین مقاله در موضوعات مربوط به شیعه منتشر کرد. گولدزبهر در زمینه فرهنگ شیعی منصفانه و نسبتاً عادلانه برخورد کرد.^۱

در دهه‌های ۱۹۲۰ و ۱۹۳۰، تعداد پژوهش‌ها درباره شیعه دوازده امامی بیشتر گردید و آثار کتاب‌های به چاپ رسیده بیشتر شد. از جمله کتابی در زمینه شخصیت‌شناسی شیعه، با عنوان نصیر الدین طوسی و رضی الدین طاووس توسط شرق‌شناس معروف آلمانی، ژدالف اسکراتن^۲، در سال ۱۹۲۶ انتشار یافت.

اولین مجموعه منسجم در ارتباط با شیعه دوازده امامی، توسط مسیونر آمریکایی، دووایت مارتین دالتس با عنوان مذهب شیعه در سال ۱۹۳۳، در لندن انتشار یافت. علی‌رغم تلاش‌های پراکنده و علاقه‌ای که به شیعه دوازده امامی در میان برخی از دانشمندان غربی در نیمه اول این قرن به چشم می‌خورد، ولی تعداد عناوین تحقیقات در موضوعات مختلف شیعی بسیار کم بود.

طی دهه ۱۹۶۰، به تدریج شرایط شروع به تغییر نمود، و پیشرفت‌های عمده‌ای از آن زمان در خصوص مطالعه بر روی شیعه دوازده امامی به چشم می‌خورد. در زمینه کلام و فلسفه شیعه دوازده امامی، این پیشرفت، بیشتر به واسطه تلاش‌های شرق‌شناس فرانسوی «هنری کربن» صورت گرفت که در سال‌های ۱۹۴۵ - ۱۹۵۴ ریاست گروه ایران‌شناسی یک مؤسسه فرانسوی را بر عهده داشت. پس از او از لویی ماسینیون می‌توان نام برد که جایگزین مناسب محسوب می‌شد.

«کربن» اولین کسی بود که به اهمیت مشارکت دانشمندان پیرو امامیه در توسعه فلسفه اسلامی اشاره کرد، و اشاره کرد که فلسفه اسلامی در جهان اهل سنت بعد از مدتی متوقف شد، در حالی که در میان شیعیان همچنان ادامه یافته است. «کربن» با همکاری برخی از دانشمندان برجسته ایرانی زمان خود مانند سید جلال آشتیانی و محمد معین و

۱. بین پژوهشگران مشهور اینست که گولدزبهر برخوردار از تعصبات یهودی بوده و عمدی و آگاهانه گزارش نامناسب از باورهای شیعی عرضه کرده است.

۲. این نام در کتاب‌هایی مثل المستشرقون عقیقی یافت نشد. البته در بین خاورشناسان آلمانی شیعه‌پژوهان سرشناسی مثل رودلف شتروتمان R. Strothmann و رودیمیر H.R. Roemer هستند که آثار فراوان درباره شیعه نشر داده‌اند (نک: المستشرقون، ج ۲، ص ۷۸۸ و ۸۰۸).

سید حسین نصر به تألیف مجموعه‌ای تحلیلی از متون مختلف فلاسفه ایرانی و متکلمان و عرفا پرداخت. اغلب این متون از نویسندگان پیرو شیعه دوازده امامی بودند. از جمله کار آنها روی کتاب جامع الاسرار و منبع الانوار نوشته سید حیدر آملی است؛ همچنین کتاب نصّ النصوص: شرح فصوص الحکم ابن عربی را تصحیح و منتشر کرد؛ و کتاب مشاعر ملاصدرا را، نیز احیاء کرد. ضمناً «کرین» مسؤولیت تعداد زیادی از متون عربی و فارسی را برعهده گرفت که با ترجمه بعضی از کتاب‌هایش، در این ارتباط دانش زیادی را برای غربیان فراهم آورد. این مطالعات روی فلاسفه امامی به خصوص آنها که به مکتب اصفهان تعلق داشتند، مثل میرداماد و ملاصدرا متمرکز بود.

علی‌رغم تلاش‌های فراوان «کرین» در حوزه مطالعات امامیه، او خود را یک فیلسوف - نه یک شرق‌شناس - معرفی می‌کرد. رویکرد او به مطالعه شیعه‌ی جدید و با روش «پدیده‌انگارانه» به جای روش تاریخی بود. این امر در میان دانشجویان فلسفه اسلامی و شیعه دوازده امامی در مراکز آموزش عالی غرب و ایران، بحث و اختلاف‌نظرهایی را به همراه داشت.

حدود یک نسل بعد، شرق‌شناس آلمانی «ویلفرد مادلونگ» فعالیت‌های جدی‌تر و عمیق‌تری در زمینه مسائل امامیه در زمینه‌های مختلف انجام داد.

در اولین سمینار بین‌المللی (۱۹۶۸ م) که در این راستا درباره شیعه دوازده امامی برگزار شده بود، مقاله‌ای ارائه نمود، که اشاره به فرایند توسعه کلام شیعه با تأثیر و تأثر مطالعات و آموزش‌های معتزله بر تشیع نمود. البته به تفاوت معتزله و شیعه هم توجه داشت و می‌گفت معتزله به سرعت در اسلام اهل سنت حذف و کنار گذاشته شد. او همچنین به لزوم و ضرورت اهتمام به یک رویکرد تاریخی در حوزه مطالعات کلامی و فلسفی امامیه پرداخت و از آن جمله می‌توان به پیشینه فعالیت‌های «کرین» در زمینه مطالعات تفصیلی با همکاری برخی از دانشجویان، به ویژه در کلام شیعه اشاره کرد. «مادلونگ»، همچنین از کسانی است که این تفکر دانشمندان غربی که «شیعیان مشروعیت دولت در زمان غیبت کبری را قبول ندارند»، را نقادی کرد و اثبات نمود که فقهای امامیه، اتفاق و اجماعی در این زمینه ندارند.

به خاطر وقایع سیاسی اواخر دهه ۱۹۷۰ در ایران و لبنان و به خصوص پیروزی انقلاب اسلامی در ایران (۷۹ - ۱۹۷۸) توجه به شیعه دوازده امامی، به طور ناگهانی در میان غربی‌ها افزایش یافت. و شیعه به موضوعی بسیار مهم در مراکز مطالعاتی غرب تبدیل گردید. در نتیجه، طرح‌های پژوهشی ارزشمند زیادی برای شناخت ابعاد امامیه توسط تعداد زیادی از دانشمندان برجسته دینی، حقوقی، سیاسی، اجتماعی و تاریخی انجام پذیرفت و حتی منتشر شد. از جمله می‌توان از محمد علی امیر معزی، ژان کارل مارت در فرانسه، محمود ایوب در کانادا، سعید امیر ارجمند، سیدحسین طباطبایی مدرسی و عبدالعزیز ساشادینا از امریکا، نورمن کاردل و اندرو نیومن از انگلستان و در زرنانده از آلمان اشاره کرد. البته اینها تعداد اندکی از افرادی بودند که شیعه پژوهی را گسترش دادند.

ناگفته نماند که متفکران ایران هم بیکار نبودند و تلاش‌های دانشمندان غربی با فعالیت‌های متنوع آنها تکمیل گردید. به ویژه دانشمندان ایرانی در عرصه احیای آثار قدیم امامیه و چاپ و انتشار آثاری در زمینه‌های حقوقی، فقهی، کلامی و دیگر مسایل فعال شده بودند. همه این تلاش‌ها به اینجا منجر شد که جنبه‌های مختلف شیعه دوازده امامی، بیش از پیش، طی دهه گذشته مورد توجه قرار گیرد.

در میان آثار عرضه شده، یک اثر که بیش از همه توجهات را مجذوب خود کرد، فهرستواره نسخه‌های خطی ایران است. این فهرستواره اطلاعات کتاب‌های خطی موجود در کتابخانه‌های عمومی و خصوصی ایران را در خود جای داده است. البته برخی از این آثار در دهه ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ منتشر شده بودند و زمینه پژوهش بر روی جنبه‌های تاریخی، فکری و معنوی این شعبه از اسلام را فراهم آورده‌اند. این کار توسط «یان ریچارد»^۱ تحت عنوان شیعه در ایران در سال ۱۹۸۰، در فرانسه به چاپ رسید. «موزان مومن»^۲ نیز کتابی با عنوان مقدمه‌ای بر تشیع، در سال ۱۹۸۵ در انگلستان به چاپ رساند.^۳ «هانیز هالم»^۴ دو کتاب با عناوین شیعه و اسلام شیعی،^۵ به ترتیب در سال‌های

۱. احتمالاً یان ریشارد Yann Richard است.

2. Moojan Momen.

۳. مشخصات این اثر اینگونه است:

۱۹۸۸ و ۱۹۹۴ به چاپ رساند. این کتاب‌ها و دیگر پژوهش‌های انجام یافته توسط خاورشناسان شیعه‌پژوه یا شیعیان پژوهشگر منجر به ایجاد مجموعه نسبتاً کاملی گردید؛ به طوری که همهٔ مطالعات و پژوهش‌ها در عرصهٔ شیعهٔ دوازده امامی در غرب یا شرق را تأمین می‌کرد. همچنین، فعالیت دیگری در زمینه مرجع‌نگاری برای شیعهٔ دوازده امامی آغاز شد و آن انتشار کتاب ایرانیکا بود. این اثر دایرةالمعارفی است که توسط «احسان یارشاطر» سرپرستی می‌شود. اولین جلد این کتاب در سال ۱۹۸۲ به چاپ رسید و باعث شد شیعه‌پژوهی یک گام به پیش برود. به ویژه وقتی «ویلفرد مادلونگ» به عنوان مشاور یارشاطر آغاز به کار کرد، اطمینان پژوهشگران به این اثر بیشتر شد. از این دایرةالمعارف تاکنون جمعاً هشت جلد تدوین شده است که حدود یک پنجم کل مجلدات آن را تشکیل می‌دهد.

بیشرفت شیعه‌پژوهی در دو دهه گذشته، با نام و خواسته‌های پروفیسور فلاطوری همراه بوده است. او از اواخر دهه ۱۹۶۰ - گام‌های بلندتری برای انجام مطالعات وسیعی روی شیعهٔ دوازده امامی برداشت؛ کارهای گذشته غربی‌ها در این زمینه را نقادی کرد و به برنامه‌ریزی‌های پر دامنه پرداخت و خط مشی و اهداف تحقیقات بر روی امامیه را ترسیم و تدبیر نمود.

یکی از کارهای زیربنایی فلاطوری، با توجه به نقش مهمی که شیعهٔ دوازده امامی در توسعه فلسفه اسلامی ایفا کرده است، پرداختن به تعاطی و تعامل فلسفه اسلامی و فلسفه غربی بود. فلاطوری می‌گفت: لازم است تحقیقات روشمند گسترده‌ای روی دستاوردهای فکری فلاسفه امامیه صورت پذیرد و مطالعات و نوشته‌های آنها مورد بررسی مجدد قرار گیرد. استدلال او این گونه بود: زندگی متفکرین اسلامی گذشته از لحاظ فرهنگی و علمی در پرده‌ای از ابهام مانده است. از این رو لازم است با پژوهش‌های جدی، زوایای پنهان حیات آنها روشن شود؛ به ویژه برای غربیان معرفی این چهره‌ها مهم‌تر است. به علاوه، او اهمیت زیادی به استفاده امامیه از عقل و تعقل

An Intoduction to Shi'i Islam , Oxford , 1985 , 397P.

۴. خاورشناس آلمانی و پژوهشگر شیعه.

۵. هر دو اثر به زبان آلمانی است.

می‌داد و همواره استناد فقیهان امامیه به عقل را به عنوان یک فقه امامیه برجسته می‌کرد. فلاطوری ابراز امیدواری کرد که آگاهی رو به افزایش از کارهای شیعه دوازده امامی بتواند در وقت مقتضی، منجر به اصلاحاتی در درون خود اسلام نیز گردد. فلاطوری با تعیین طرح کلی و جامع تحقیقات آینده روی شیعه‌ها یا امامیون، خواستار مطالعاتی جامع بر روی نوشته‌های اصیل امامیه در تمامی رشته‌ها گردید و خواستار شد که مطالعاتی در زمینه‌های فلسفه و عرفان و تاریخ انجام پذیرد تا غربی‌ها بتوانند یک بینش عینی و عادلانه از اهمیت معنوی شیعه دوازده امامی بیابند.

پروفیسور فلاطوری، در حمایت و پشتیبانی از این رویکرد، نه تنها روش‌هایی را که شرق‌شناسان برای مطالعه شیعه از طریق منابع سنی اتخاذ کرده بودند، مورد انتقاد قرار می‌داد، حتی رویکرد کسانی مثل «هنری کربن» که فقط از نگاه پدیدارشناسی به شیعه‌شناسی می‌پرداختند را مورد بحث و انتقاد قرار می‌داد. او معتقد بود «کربن» خود را صرفاً به نوشته‌های عرفای امامیه و فلاسفه امامیه محدود کرده است؛ در حالی که بیشتر این نوشته‌ها تحت تأثیر تعالیم ابن عربی، یا سهروردی و پیروان او تألیف شده است. البته فلاطوری اعتقاد جدی داشت، که باید جنبه‌های معنوی امامیه در کنار سایر جنبه‌های دیگر این مذهب بررسی شود. فلاطوری فقط به مسائل نظری شیعه نمی‌پرداخت، بلکه از اواسط دهه ۱۹۷۰ به بعد، هنگامی که علاقه زیادی در میان غربی‌ها به سمت شیعه به دلیل بروز مسایل سیاسی در ایران پیدا شد، به نیازهای جدید آنها پاسخ می‌گفت. از این رو به انتشار کتاب‌هایی در زمینه مباحث اجتماعی - سیاسی شیعه دوازده امامی به طور کلی و انقلاب اسلامی به طور خاص پرداخت. بیشتر مقالات او برای عموم مردم آلمان نوشته شده بود. این مقالات با هدف ارائه درک و فهم واقع‌بینانه‌تری در زمینه‌های دینی که منجر به بروز انقلاب در ایران شده بود، انتشار می‌یافت.

بنابراین فلاطوری سهم عمده‌ای در جهت پیشرفت شیعه‌پژوهی در غرب داشت. برای این پیشرفت ابتدا بسترسازی کرد؛ مثلاً به انتشار مجموعه کتاب‌های شیعه دوازده امامی در کلن آلمان مبادرت ورزید. اهمیت این مجموعه برای مطالعه شیعه دوازده امامی در غرب، به هیچ وجه نمی‌تواند نادیده گرفته شود. برای بسیاری از دانشجویانی که روی شیعه دوازده امامی مطالعه می‌کنند؛ این مجموعه، بسیار ارزشمند بوده است.

فلاطوری کار خود را با اهدای تعدادی از کتاب‌های شخصی خود به کتابخانهٔ مؤسسه شرق‌شناسی دانشگاه کلن، در اوایل دهه ۱۹۶۰ آغاز نمود. این مشارکت او مبنای اصلی و سنگ بنای مجموعه مهمی از منابع شیعه را در غرب فراهم آورد. او «اروین گرف»، مدیر گروه شرق‌شناسی دانشگاه کلن را متقاعد نمود که لازم است دانشمندان غربی دسترسی به منابع شیعه داشته باشند و او را راضی کرد تا کتابخانهٔ تخصصی شیعه را در دانشگاه کلن تأسیس کند و مجموعه‌ای از کتاب‌های شیعه را جمع‌آوری نماید و در اختیار عموم قرار دهد. در بین سال‌های ۱۹۶۵ - ۱۹۶۹، سفرهایی به ایران داشت. در این سفرها شخصاً به خرید هزاران عنوان از مجموعه‌های شخصی و نیز کتب تخصصی به‌خصوص از مشهد، اصفهان و تهران اهتمام ورزید. لازم است به پاس این خدمت بزرگ و فعالیت‌های زیادی که در جهت توسعهٔ کتابخانه در سال‌های ۸۰ - ۱۹۷۰ انجام داد، از ایشان قدردانی و سپاسگزاری شود. مجموعه این کتاب‌ها ده هزار عنوان می‌شود که به‌طور عمده در زمینه‌هایی مثل فقه، اصول، کلام، حدیث، تفسیر، فلسفه، عرفان، اخلاق و بیوگرافی نوشته شده است.

آنچه حائز اهمیت است، اینکه با تلاش‌های او مجموعه بزرگی از آثار علمی دربارهٔ مباحث جدید فقه شیعه مثل روش‌شناسی فقهی و نیز مسائل اصول فقه شیعه گردآوری شده است. همچنین در این مجموعه، عناوین زیادی از کتاب‌های نادر و کمیاب را جمع‌آوری کرد. نیز فتواهای مربوط به قرن‌های نوزدهم و بیستم میلادی و خطابه‌های مهم و نیز عکس‌های نسخ خطی کتابخانه‌های ایران را گردآوری کرد. کتاب‌های چاپ سنگی که در اواخر قرن نوزدهم به چاپ رسیده‌اند و غالباً در کتابخانه‌های اروپای غربی و شمال آمریکا یافت نمی‌شوند در این کتابخانه گردآوری شد.

هدف فلاطوری از تأسیس این کتابخانه فقط گردآوری مواد لازم برای مطالعهٔ شیعه برای غربی‌ها و ایجاد محیطی علمی برای دسترسی شرق‌شناسان به منابع شیعه نبود بلکه علاوه بر اینها می‌خواست شرایطی فراهم کند که خود مسلمین نیز به یک گفتگوی درون دینی بپردازند؛ بین سنی‌ها و شیعه‌ها گفتگوی پویاتری انجام گیرد. در نتیجه بین مسلمین مجدداً آگاهی بیشتری از یافته‌ها و مطالعات شیعه به دست آید. به‌علاوه او سعی داشت کتابخانه شیعه را مرکز مطالعات علمی نماید تا تلاش‌های بیشتری برای مسلمانان، برای

درک و فهم مفاهیم اصیل اسلامی صورت گیرد و تعصبات کنار گذاشته شود و مسائل اختلاف برانگیز هرچه بیشتر در میان آنها کاهش یابد و در نتیجه پیروان فرقه‌های مختلف اسلامی بتوانند رهبران معنوی خود را بیش از پیش بسیج نمایند تا آنها بر سر یک میز به گفتگو پردازند.

آن مرحوم به تبلیغ هم مبادرت می‌کرد و هر از چند گاه، گزارش‌هایی درباره پیشرفت کار و جمع آوری کتاب‌های شیعه، منتشر می‌کرد. به ویژه در کنگره‌های مختلف آلمان این گزارش‌ها را قرائت می‌کرد. از جمله در سال ۱۹۶۸ بود که برای اولین بار تشکیل کتابخانه را اعلام نمود و نیز در سال ۱۹۷۵ گزارشی از پیشرفت کار را ارائه نمود. به علاوه او به تهیه کاتالوگی از مجموعه کتابخانه پرداخت. البته با توجه به تعداد زیاد کتاب‌هایی که در این کتابخانه وجود داشت و نیز عدم وجود مبنای کتاب‌شناسی خاصی برای تعیین جهت‌گیری کتاب‌ها و با توجه به کتاب‌های چاپ سنگی موجود، انجام چنین کاری ساده به حساب نمی‌آمد.

در سال ۱۹۸۸، مهمترین این کارها به صورت یک کاتالوگ یک جلدی^۱ توسط پروفیسور فلاطوری تهیه و عرضه شد، ولی در این مجموعه حدود ۶ هزار مجلد از کتاب‌ها بود و بیشتر کتاب‌ها قرار نداشت و نادیده گرفته شده بود. لذا در سال ۱۹۹۶، مشارکت جدی دیگری جهت تهیه کاتالوگی صورت پذیرفت که در شش مجلد جایگزین کاتالوگ قبلی شد و این فهرست جدید کاتالوگ کتاب‌ها از این مجموعه‌ها مشخص می‌کرد که امامیه چه کتاب‌هایی را نوشته‌اند و این کتاب‌ها در چه جهتی برای مطالعه روی امامیه می‌توانند مفید باشند. این مجموعه بسیار حائز اهمیت است نه فقط برای آلمان، بلکه برای دیگر کشورهای اروپایی - و حتی برای کشورهای خاورمیانه و آمریکا و کانادا - توانسته است منبع ارزشمندی برای دانشمندان آنها باشد، و بسیاری از دانشمندان مدعو، به کتابخانه می‌آیند و به تدریج سعی می‌کنند که مجموعه را در طول سال‌ها غنی‌تر سازند. این کتابخانه مطمئناً از یادگارهای بسیار مهمی است که از پروفیسور

۱. این کاتالوگ همان کتابی است که با عنوان **کتاب‌شناسی شیعه** منتشر شد. به دلیل اینکه اولین کتاب‌شناسی مستقل در زمینه شیعه بود، بسیار مورد توجه پژوهشگران جهان قرار گرفت. مسئول تهیه آن آقای امیر ارجمند بود که هم اکنون مسئول بخش شرق‌شناسی کتابخانه هاله در آلمان است.

فلاطوری به میراث مانده است. با توجه به ویژگی‌های منحصر به فرد و اهمیت کتاب‌های موجود در این کتابخانه می‌توانیم با اطمینان بگوییم که این کتابخانه می‌تواند مبنایی برای مطالعات آینده‌گریبان بر روی شیعهٔ دوازده امامی به حساب آید.

به‌علاوه می‌توانیم امیدوار باشیم که اهداف دیگر فلاطوری نیز در آینده، مانند این هدف به تحقق برسد و ما نیز بتوانیم منابع مالی لازم را برای تقویت هر چه بیشتر کتابخانه - با خرید مجموعه کتاب‌های امامیه - فراهم آوریم. ضمناً امید است که انتشار «ایندکس» موضوعی بتواند برای تکمیل کاتالوگ به چاپ رسیده، بر روی کتابشناسی تحلیلی کتب امامیه، کمکی مؤثر برای بهبود و افزایش مطالعات در آینده باشد، و نیز امیدواریم کتابخانه بتواند نقطه آغازینی برای دانشمندان، جهت تبادل افکار و عقاید بشود، و این تبادل افکار و نظرات بین دانشمندان غربی و ایرانی صورت پذیرد.

انجمن آثار و معارف فرهنگی